

**ВІРШІ-ПРИСВЯТИ У ЗБІРЦІ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА
«ŻYWOTY ŚWIĘTYCH» (1670)**

**DEDICATION VERSES IN LAZAR BARANOVYCH'S POETRY COLLECTION
“ŻYWOTY ŚWIĘTYCH” (1670)**

Руда О.В.,

orcid.org/0000-0002-3568-55433

*аспірантка кафедри історії української літератури
філологічного факультету*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано вірші-присвяти у збірці Лазаря Барановича «Żywoty świętych» (1670) («Królowi wieków Nieśmiertelnemu Niewidomemu Jedynemu Najmędrszemu Bogu...», «Do Najjaśniejszego carewicza Theodora Alexiewiczza», «Do czytelnika») з історичного, культурного та художнього поглядів. Окреслено роль вступних структурних елементів у барокових творах. Взято до уваги епістолярну спадщину поета, поетичну збірку «Lutnia Apollinowa» (1671), а також богословський трактат «Notij Pięć Ran Chrystusowych» (1680) та збірник проповідей «Меч духовний» (1666). Названо причини звернення Барановича до царевича Федора Олексійовича, а не Олексія Михайловича. З'ясовано походження афоризмів і біблійних алюзій, використаних у вступних частинах збірки. Завдяки заголовку вірша-присвяти Богові висловлено припущення, яким перекладом Святого Письма міг користуватися Баранович. Показано, як поет, формулюючи мету власної творчості, використовує потридентську риторичну образність, які містять вступні частини збірки, пояснено їхню роль у концепції збірки. Зіставлено присвяти у «Żywotach» з присвятами у передмові до книги житій о. Петра Скарги. Під час аналізу жанрових особливостей віршів-присвят взято до уваги поетику Мацея Сарбевського, зокрема розділ про різновиди вступів у епічній поезії. Визначено міру відповідності жанровому канону геральдичного вірша з віршем-присвятою царевичу Федору. Висловлено припущення щодо інтерпретації Барановичем московського герба, зокрема образу лицаря, а також щодо причин апеляції до відомого польського ренесансного поета Яна Кохановського. Зауважено концептивну природу віршів Барановича. Зроблено висновки щодо функцій присвят у бароковому поетичному творі.

Ключові слова: бароко, присвята, Лазар Баранович, «Żywoty świętych», потридентська риторика, о. Петро Скарга, Мацей Сарбевський.

In the present article the dedication verses in Lazar Baranovich's poetry collection "Żywoty świętych" (1670) such as "Królowi wieków Nieśmiertelnemu Niewidomemu Jedynemu Najmędrszemu Bogu...", "Do Najjaśniejszego carewicza Theodora Alexiewiczza", "Do czytelnika" have been analyzed from the historical, cultural and fictional points of view. The role of the introductory structural elements in baroque literary works has been outlined. The epistolary legacy of the poet has been taken into consideration as well as his poetry collection "Lutnia Apollinowa" (1671), the theological treatise "Notij Pięć Ran Chrystusowych" (1680) and the collection of homilies called "Mech Duhovnyj" (1666). The reasons for Baranovich's appealing to Tsarevych Feodor Alexeyevich and not to his father Alexei Mikhailovich have been enumerated. The origin of the aphorisms and biblical allusions used in the introductory parts of the mentioned poetry collection has been clarified. Thanks to the headline of the dedicated to God verse it has been ascertained which translation of the Holy Scripture Baranovich could use. It has been shown in the article how poet, in the process of formulating the goal of his literary work, uses post tridentine rhetoric as the basis. The engravings contained in the introductory parts of the poetry collection have been depicted and their role in the conception of the poetry collection itself has been clarified. The dedication verses in "Żywotach" have been compared with the ones in the foreword of father's Piotr Skarga series of books devoted to the lives of saints. In the process of an analysis of the genre features of the dedication verses, the theoretical work "Characteres lyrici" by Maciej Sarbiewski, especially the section where he talks about the differentiation of the forewords in epic poetry has been taken into consideration. It has been determined to what degree the verse dedicated to Tsarevych Feodor correlates with the genre canon of the heraldic verse itself. The assumptions have been made about how exactly Baranovich interprets the Moscow emblem, the image of The Knight in particular and why he appeals to the famous Polish poet of the Renaissance Jan Kochanovskij in his poetry collection "Żywoty Świętych". The conceptive nature of Lazar Baranovich's verses has been noted. The conclusions about the functions of the dedication verses in baroque poetry work have been made.

Key words: baroque, dedication verse, Lazar Baranovich, "Żywoty świętych", post tridentine rhetoric, father Piotr Skarga, Maciej Sarbiewski.

Вірші-присвяти у бароковому творі виконують особливу роль. Як пише Людмила Софронова, в цей час ще не була повністю окреслена роль видавця, тож «автори самі пропагували свої твори, пояснюючи їхній сенс і цінність» [11, с. 102]. У вступних частинах збірки автори ставили вимоги перед читачами, вводили твір у куль-

турний контекст, шукали нових меценатів або закріплювали стосунки зі старими. З того, які ознаки твору письменник подає як переваги, можна робити висновок про цінності автора, його бачення мети власної творчості. Лідія Сазонова також зауважує, що має значення сформульоване у передмові усвідомлення власного авторства

Таблиця 1

«Żywoty świętych» (1670) Лазаря Барановича	«Królówi wieków Nieśmiertelnemu Niewidomemu Jedynemu Najmędrszemu Bogu cześć i chwała na wieki wieków».
<i>Переклади, якими міг користуватись Лазар Баранович</i>	
Біблія Симона Будного (1574 р.)	«Lecz krolowi wieków nieśmiertelnemu, niewidomemu, jedynemu, Bogu, cześć i sława na wieki wieków, amen» [18].
Острозька Біблія (1581 р.)	«...царю же вѣкомъ, нетлѣнному, <u>невидимому</u> єдиному [премудру] Богу, честь и слава во вѣки вѣкомъ аминь» [8, с. 1870].
Біблія Якова Вуєка (1599 р.)	«A Królówi wieków nieśmiertelnemu <u>niewidzialnemu</u> samemu Bogu cześć y chwała na wieki wieków. Ameń» [19, с. 1407].
<i>Сучасні переклади</i>	
Біблія Тисячоліття	«A Królówi wieków nieśmiertelnemu, <u>niewidzialnemu</u> , Bogu samemu – cześć i chwała na wieki wieków! Amen» [16].
Біблія в перекладі митр. Івана (Огієнка)	«Цареві ж віків – нетлінному, <u>невидимому</u> , єдиному, [премудрому] Богові, – честь і слава на віки вічні, аминь» [3, с. 1317].
Біблія в перекладі Івана Хоменка	«Цареві ж віків, нетлінному, <u>невидимому</u> , єдиному Богу честь і слава на віки вічні! Аминь» [7, с. 256].

та розташування присвят. За спостереженнями дослідниці, в українських передмовах кінця XVI – першої половини XVII ст. на першому плані – не монарх, а автор «з розповіддю про себе, роздумами про своє покликання, ставленням до книжкової справи й продукту своєї праці» [10, с. 158].

Наше завдання – проаналізувати вірші-присвяти Лазаря Барановича «Królówi wieków Nieśmiertelnemu Niewidomemu Jedynemu Najmędrszemu Bogu...», «Do Najjaśniejszego carewicza Theodora Alexiewiczza», «Do czytelnika», які виконують роль вступу у збірці «Żywoty świętych»¹.

Збірка має кількох адресатів – Бога, царя та читача. При цьому Бог є одночасно й адресантом. Олена Матушек у зв'язку з цим пише про гіперкомунікацію, що у проповіді «виявляється через сприйняття сакральних текстів як слова Божого» [5, с. 217]. Олександра Гнатюк, аналізуючи українську барокову духовну пісню,

також зауважує, що і творець, і адресат духовної пісні мали впевненість у тому, що «дійсним ініціатором постання цього твору є сам Бог в особі Св. Духа, він і є остаточним адресатом, кінцевою метою тексту» [4, с. 58].

«Żywoty świętych» відкриваються віршем-присвятою Богові з доволі довгою назвою: «Królówi wieków Nieśmiertelnemu Niewidomemu Jedynemu Najmędrszemu Bogu cześć i chwała na wieki wieków». Це не вірш-молитва, хоча й молитовне звернення в ньому є, а програмний твір, в якому поет прописує основні настанови своєї творчості: Бог – головний адресат його творів², славословлення Бога – їхня мета³. Чи потрібен тоді бароковому поету читач? Баранович ставить питання навпаки: духовна література потрібна читачеві, інакше він не зможе спастися.

Заголовок вірша – це цитата з Першого послання апостола Павла до Тимотея⁴. Для порівняння нижче подаємо різні її переклади (далі підкреслення – наші) (Табл. 1).

Щодо підкресленого слова, то Баранович використовує українізм «Niewidomy» – так само, як і Симон Будний, але в перекладі Будного нема іншого означення – «Najmędrszy». Обидва прикметники вжито лише в Острозькій Біблії. Очевидно, що саме її текст з пам'яті й перекладає Баранович. З текстом Симона Будного перекладачі Острозької Біблії могли просто звіритися⁵.

При цьому жодних прямих посилань на Святе Письмо, наприклад, на берегах книги, в поетичній збірці Лазаря Барановича немає. Поет відсилає читача, якого може зацікавити, кому він присвячує свої «rythmy żywotów», шукати відповідь в апостола Павла: «Paweł ci mianuje: / NIEŚMIERTELNEMU ŻYWOTU

¹ Назва «Żywoty świętych» у статті вживається як скорочення. Є дві авторські назви збірки: «Apollo Chrześciański opiewa Żywoty świętych» та «Żywoty świętych ten Apollo pieje». Різні примірники мають різну структуру та інші відмінності. Ми використовуємо варіант «Apollo Chrześciański opiewa Żywoty świętych» (у НБУВ – шифр Р 1748) і за ним подаємо цитати зі збірки, а також варіант збірки «Żywoty świętych ten Apollo pieje», оцифрований нами в Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарнавського (шифр ЧИМ№ ал1072). До обох цих видань входять вірші-присвяти Богові, Федору Олексійовичу та читачу, але в чернігівському відсутня сторінка з гравюрою Богородиці Одігітрії, а також сторінка із зображенням російського герба та віршем до нього. Джованна Броджі-Беркофф пише, що є примірник, у якому немає жодних присвят, але нам не траплявся такий примірник [2].

² «Me Rythmy Bogiem oby słodkie byly», «KTÓRY IEST, Temu Rythmy te oddaje» [13, с. 1].

³ «Nie nam lecz Chwałę Panie uczynь sobie» [13, с. 1].

⁴ 1 Тим. I: 17.

⁵ URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/simvol-duhovnogo-iednannya-nacyi>

Samemu, / BOGU Kochaniu memu Jedynemu» [13, с. 1]. Из розглянутої вище цитати з Першого послання апостола Павла до Тимотея, винесеної у заголовок, Баранович залишає тут лише одну Божу ознаку – безсмертність – і розгортає її: його вірші присвячені саме Безсмертному Богу, Самому Життю. Поет обігрує багатозначність слова «*żywot*». Це і жанр його творів, і власне життя, і Життєдавець Бог: «...*żywot mój z ŚWIĘTYCH ŻYWOTY weź sobie*» [13, с. 1]. Зображуючи Бога насамперед як Творця, автор відсилає читача до біблійних образів творення світу: «*Wody się Laską kiedyś zasłodziły, / Me Rythmu Bogiem oby słodkie były*» [13, с. 1]. Отже, Бог створив життя й запросив людину до співтворчості, поезія про святих – відповідь Богу, робота заради спасіння, читання такої поезії також має душеспасительний сенс.

Цікаво й не цілком зрозуміло, що спонукало Барановича використати у вступному вірші, присвяченому Богові, слова саме з Послання до Тимотея. Як пише о. Зигмунт Подлейський, дослідник богословсько-літературної спадщини апостола, це послання – насамперед «своєрідний підручник для єпископів», адже Тимотей зовсім нещодавно став єпископом Ефесу й потребував настанов і підтримки [9, с. 136]. Водночас «лейтмотивом послання є християнське вчення про спасіння, яке є лише справою Бога, здійсненою за посередництвом Ісуса Христа» [9, с. 137]. Проте, швидше за все, Барановича привабив формальний бік цитати: клична форма й прикметник «*nieśmiertelny*», який співвідноситься з поняттям «*żywot*».

На наступній сторінці⁶ поет продовжує розвивати тему призначення християнської творчості. Посередині сторінки розміщено ікону Богородиці Одигітрії, на руках якої сидить Ісус: правою рукою Він благословляє, а лівою тримає згорток. Ікона обведена в коло, на якому зображені ангели та херувими. Як пише Олена Матушек, у 1660-х роках ікону Одигітрії

«знайшли на болотах», а «пізніше помістили в Успенському храмі міста Мглин. На її ризи зображений св. Лазар, небесний заступник Лазаря Барановича» [6, с. 150].

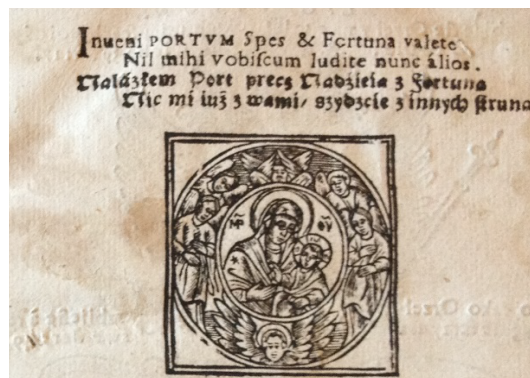

Рис. 1. Друга сторінка збірки «*Apollo Chrześcijański opiewa Żywoty świętych*»

Аналогічну композицію – Богородиця, трохи схилившись, рукою показує на Христа, який тримає згорток і благословляє – має ікона, вміщена в книзі «*Notij Pięć Ran Chrystusowych*» (1680). Це «Іллінська Богородиця», написана в 1658 році Григорієм Дубенським. Її чуда згодом описав свт. Дмитро Туптало в книзі «*Руно орошенное*» (1680). У книзі «*Notij Pięć Ran Chrystusowych*» Баранович під Іллінською іконою теж згадує про чуда, але в «*Żywotach świętych*» він ще ніяк не пояснює, чому саме образ Богородиці Одигітрії відкриває книгу.

Натомість у «*Żywotach*» над іконою – напис латиною: «*Inueni PORTUM Spes & Fortuna valet / Nil mihi vobiscum ludite nunc alios*» [13, с. 2]⁷. Це епіграма з «Палатинської антології»⁸, до якої входять короткі вірші грецьких і візантійських поетів. Один з її ранніх списків був відкритий і виданий у XVII ст. Швидше за все, Баранович цей афоризм узяв не безпосередньо з антології, адже інших епіграм такого типу в збірці нема⁹, а з іншого твору, в якому вона використовувалася раніше¹⁰, або ж Баранович міг побачити його, подорожуючи Європою, на якійсь із будівель чи на брамі кладовища. Поет перекладає напис польською небухвально, використовуючи український фразеологізм «плекти мотузки»: «*Nalazłem Port precz Nadzieja z Fortuną / Nic mi już z wami, szydzcie z innych szruna*» [13, с. 2].

Під іконою на цьому ж аркуші розміщена цитата латиною з листа бл. Августина Марцелові: «*Quid melius, inquit, & ánimo geramus, & ore pro mamus, & cálamó explanemus, quam Deo Gratias noc nihil dici breuis, nec audiri lætius, nec intelligi gratius, necagi fructofius potest, Auguft: Epift: 5*» [13, с. 2]¹¹.

⁶ Є не у всіх примірниках збірки.

⁷ З лат.: «Відшукав я пристань, тому, Надіє й Фортуно, / Вже мені не до вас, тепер за вами хай хтось інший плаче».

⁸ The Greek Anthology. In V Vol. III / with an English translation by W.B. Paton. London: W. Heinemann. S. 27.

⁹ Палатинська антологія складається із 16 книг і нараховує аж 37 тис. епіграм.

¹⁰ Деякі словники приписують цей афоризм Томасу Мору.

¹¹ З лат.: «Тож, каже він, що найкращого на думці маємо, й устами вимовляємо, й пером пишемо, за це все Богу хвала: без Нього не можемо ані високо висловлюватися, ані весело почуватися, ані відчувати вдячність, ані служити на користь».

Її Баранович також нижче перекладає польською. Мотив служіння та Божої оцінки людських справ об'єднує цю цитату та античний вислів на тему швидкоплинності життя і пам'яті про смерть – все це вписується в загальну концепцію Барановича й усієї потридентської церкви щодо призначення книг про Божі справи – це заслуга, яка враховуватиметься на Страшному суді.

Рис. 2. Іллінська Богородиця в книзі «Notij Pięć Ran Chrystusowych» (1680), с. 68

У центрі наступної, третьої, сторінки¹² – герб Московського царства: двоголовий орел з трьома коронами, який тримає у кігтях скипетр та знак кулі-держави з хрестом. Всередині орла, ніби в серці, зображено вершника, який підіймає спис на змія під копитами коня. Над гербом розміщено дві цитати зі Старого Завіту, об'єднані образом орла й темою Божої величі: «Wzbije się Orzeł i na wysokich miejscach położy Gniazdo swoje. Iob: 39. Y: 27»¹³ та «Oto jako Orzeł wzbije się a rościagnie skrzydła swe. Ier: 49»¹⁴.

¹² Є не у всіх примірниках збірки.

¹³ З пол. «Чи з твого наказу орел підіймається, і мостить кубло своє на висоті?» (Йов. 39:27).

¹⁴ З пол. «Ось підійметься він, як орел, і літатиме, й крила свої розгорне...» (Єр. 49:22).

Рис.3. Герб Московського царства та зображення лицаря під ним у збірці «Apollo Chrześcijański opiewa Żywoty świętych», с. 3

Під гербом є ще один малюнок, приблизно такого самого розміру. На ньому зображений лицар, який осідлав Пегаса. Це персонаж давньогрецької міфології – крилатий кінь, який вибив джерело натхнення для муз і поетів. Лицар у правій руці тримає перо, від якого тягнеться стрічка з дзеркальним написом: «Piero pisarza prędko piszącego: PS:44 V2», а в лівій – розгорнуту книгу зі стрічкою, на якій написано: «Którzy są napisani w księgach żywota: AP: 20:12 S».

Перша цитата – це слова з 2-го вірша 44-го псалма: «Мій язик, мов перо скорописця» (Пс. 44:2). Вони майже однаково звучать в обох польськомовних Бібліях, якими міг користуватися Лазар Баранович, – Леополіти (1561) та о. Якуба Вуєка (1599): «Język mój piero pisarza prędko piszącego», тільки в першій книзі написано не «piero», а «piorło». На гравюрі в «Żywotach» букви «b» нема. Ймовірно, тому що Баранович користувався саме Біблією Вуєка, в якій також уже нема «b», а можливо, це слово виправив сам автор або гравер. Цікаво, що в сучасних польських перекладах Біблії в цьому місці написано не «piero», а «gulec», тобто «різець»: очевидно, виправлено історичну неправдоподібність, адже перами як знаряддям письма стали користуватися з VII ст., набагато пізніше, ніж укладені Давидові псалми.

У лівій руці вершник з «Żywotów świętych» тримає книгу, з якої майорить стрічка зі словами з книги Одкровення Йоана Богослова: «Którzy są napisani w księgach żywota: AP: 20:12 S». Текст, з якого вони взяті, в сучасному українському перекладі звучить так: «І бачив я мертвих малих і великих, що стояли перед Богом. І розгорнулися книги, і розгорнулася інша книга, то книга життя. І суджено мертвих, як написано в книгах, за вчинками їхніми» (Одкр. 20:12).

Як пише Олена Матушек щодо збірки проповідей «Меч духовний», «російський герб – це знакова репрезентація і держави, і царя як її метонімії. Це той наймісткіший образ, який задає основні текстові концепти – орла і воїна» [13, с. 239]. Проте на протипагу геральдичному віршу з «Меча духовного», в якому автор детально розкриває образ воїна, розташованого в центрі російського герба, у «Żywotach» Баранович відходить від канону жанру й розкриває лише один геральдичний образ – орла.

Рис. 4. Герб Московського царства та зображення лицаря під ним у збірці «Lutnia Apollinowa», с. 8

Можлива й інша версія: лицар верхи на Пегасі – це віддзеркалення воїна, зображеного на гербі. Але це віддзеркалення викривлене, адже вершник з герба тримає у руках спис, а лицар – перо і книгу: можливо, ненавмисно, але так протиставляється агресія й мілітаризм освіченості й мистецтво. Хоча це припущення підважує аналогічний вірш з другої поетичної збірки Лазаря Барановича «Lutnia Apollinowa» (1671), в якому висловлене захоплення лицарем зі списом: він «nikomu naśmiać nie da z siebie zgoła, / Zawsze na koniu, pod koniem nie bywa, / Głowa, która się nań romknie, nie żywa» [14, с. 9].

Якою б не була мотивація Барановича щодо розташування під гербом гравюри з лицарем – наблизити й детальніше зобразити образ воїна з герба (зум-ефект), переосмислити його, зіставити московського воїна з ідеалом християнського лицаря, метафорично подати свій образ автора або образ

поета загалом, – все ж у геральдичному вірші описано не воїна з герба, що було б логічно з погляду канону жанру, а саме цього лицаря, який «bieży do Boga» і якому «Apollo sprzyja by szczęśliwa droga» [13, с. 3]. Герб натомість уособлює образ орла з трьома коронами, який летить «do Trójcy Świętej». Крім перебування в русі, в напрямку до божественного, лицаря й орла об'єднує ще одна властивість – вони обоє «lubią Żywoty Świętych», які оспівав Аполлон [13, с. 3].

Згадка про бога поезії на початку твору – одна з вимог тогочасних поетик до жанру епічної поезії. Мацей Сарбевський виділяє такі різновиди вступу: похвала певній особі, звернення до Музи або до Аполлона, запрошення їх до оспівування, звернення до інструментів лірики (до лютні, до ліри), запрошення певної верстви людей послухати, заохочення муз або видатних осіб помірковувати разом з автором, прохання про натхнення, похвала роду поезії, яким поет має намір писати [20, с. 66–69]. Проте Баранович дотримується цього принципу формально, адже поганський бог не є для нього справжнім джерелом натхнення.

Слідом за геральдичним віршем цілком логічно Баранович подає вірш, присвячений російському царевичу Федору Олексійовичу¹⁵. Сарбевський радив поетам під час звернення до вищих осіб «додавати до звичайного прізвища якое означення» [20, с. 76]. Як приклад він наводить звернення Горация. Римський поет називає Мецената, якому адресовані його поезії, «нащадком ясним давніх володарів», «світлою гордістю вершників» (переклад Андрія Содомори). Петро Скарга передмову до другого видання книги житій святих присвячує пані Анні Корманицькій з Липників, каштелянці Чеховській, фундаторці новіціату єзуїтів у Кракові: «добродійка наша милостива» називає її автор. У цьому самому тексті Миколай Радзивіл називається «великим маршалом Литовським», а король Стефан Баторій – «переможцем ворогів наших, мудрим і набожним оборонцем правовірної віри» [21, с. 7].

На протипагу Скарзі, Лазар Баранович у вірші «Do najjaśniejszego carewicza Theodora Alexiewiczza» не використовує улесливої риторики. Натомість поет бере на себе роль духівника для молодого царевича й дає йому низку духовних порад і заохочень до росту у вірі: «...jeszcze Cię nauczą żywoty / Świętych: że pójdiesz w większe co raz snoty», «... a potym do nieba, / Na wieczne Carstwo pójść Tobie potrzeba», «Jak będziesz czytać tu, tak widzieć w niebie, / Za Twoje dzieła wezną Cię do siebie» [13, с. 4–5].

Біблійний топос тимчасовості земної влади Баранович висловлює спочатку прямо¹⁶, а тоді

¹⁵ Цей вірш є не у всіх примірниках збірки.

¹⁶ «Jak będziesz czytać tu, tak widzieć w niebie, / Za Twoje dzieła wezną Cię do siebie. / Tam się niezwiędła Korona dostanie, / Jeśli się drożą z kim, a Tobie tanie» [13, с. 5].

переходить у символічну площину, дотепно переосмислюючи гербовий образ орла. Орел Московський, як пише поет, мріє про крила голуба. Орлу у вірші приписуються слова з 54-го псалма: «Kto da mi skrzydła jako Gołębine?». Але Баранович перефразовує їх: замість «Хто дав би мені крила, як у голуба, я б полетів та відпочив би» – «Kto da mi skrzydła jako Gołębine? / Wym w życia Świętych poleciał dziedzinie» [13, с. 5]. Баранович ототожнює відпочинок у небі та читання житій святих. Від голуба з галузкою – біблійного символу примирення людини з Богом, який відсилає читача до Книги Буття, – орел отримує омріяні крила. Відтак поет звертається до орла й заохочує його не лише високо літати з новими крилами, але й сховати ними царевича. «Pokryty rzekne: pod skrzydły dobrze mi», – підсумовує Баранович [13, с. 5].

Загалом у вірші-присвяті царевичу поет намагається уникнути політичної площини. Головний мотив тут – користь для душі від читання житій святих. Водночас показово те, що Орел Московський у вірші зображений таким, якому чогось не вистачає, незадоволеним своїми крилами, причому Баранович дуже обережний і пояснює комплекси орла словами псалма, апелюючи до авторитету Біблії. Крім того, відсилання до 54-го псалма мало б прочитуватись адресатом вірша, адже цей псалом входить до складу богослужбових читань Шостого часу. Дисонує з усім текстом підпис наприкінці вірша, який має стиль чолобитної¹⁷. Проте, очевидно, це шаблон, якого Баранович дотримується з формальних причин.

Зовсім інший пафос властивий листам Лазаря Барановича до Федора Олексійовича з приводу смерті його батька, царя Олексія Михайловича, та на честь коронування: замість повчального – скорботний і улесливий: «Плачуся, любо то и не исчезе свѣтъ блаж. памяти царя нашего: бо тоє російское наше солнце точію на земли позна западъ свой, въ небѣ же восходити начать и сыяти съ праведными», «...мѣсто того зашедшого солнца в. ц. в. равное тому возсыя солнце» [1, с. 208].

Вірш-присвята царевичу є не в усіх варіантах збірки. Причому перші примірники були надруковані в Києві в 1670 році, а Федір Олексійович став російським царем аж у 1676 році, після смерті свого батька Олексія Михайловича, якому Баранович присвячував збірки своїх про-

повідей і з яким листувався. Так само й «Lutnia Apollinowa» видана в киево-печерській друкарні у 1671 році, а присвячена Іоанові Олексійовичу, який став російським царем у 1682 році, після смерті Федора Олексійовича.

У книзі «Notij Pięć Ran Chrystusowych» Баранович зізнається, що присвятив «Żywoty» 9-річному Федору Олексійовичу, оскільки ходили чутки, що, попри вік, Федор Олексійович сяде на польському троні: «Kiedyś, był jeszcze carewiczem, roku 1670 “Żywoty Świętych” polskim językiem [bo były głosy Polskie i Litewskie otrąsł Waszą Carską prosić na Koronę Polską] przypisałem Waszemu Carskomu Preświtłomu Weliczestwu» [15, с. 65–66]¹⁸. Далі Баранович каже, що після смерті Олексія Михайловича й коронування Федора Олексійовича 20 лютого 1677 року він «napisał na «Żywotach świętych» вірш й нижче подає його. У всіх примірниках, з якими ми мали змогу працювати, цього вірша нема. Він починається словами «Już dzieje CAREM, rad Apollo temu» й має всі ознаки панегирика. «Ojciec twój lubił mię Świętej Pamięci», – запевняє нового царя Баранович і заохочує його наслідувати в цій прихильності батька [15, с. 67]. Імовірно, цей вірш вдасться згодом знайти на маргінесах котрогось із примірників «Żywotów».

Закриває вступну частину збірки вірш «Do czytelnika», в якому заохочення читати збірку таке ж саме, як і у присвятах царевичам: приклад і молитва святих мають спонукати до побожного життя, яке є запорукою вічності: «Z Żywotów Świętych niech każdy żywota / Udzieli, miła ta będzie robota. / Niech Wszyscy Święci modlą się do Boga, / By w Żywot Wieczny była twoja droga» [13, с. 7]. Також пересічних читачів, на відміну від читачів з царського двору, поет просить про молитву за себе: «A wzajem proszę Czytelniku Ciebie, / Zycz mi u Boga proś abym był w Niebie. / Za pracę niech mam w Niebie odpocznienie, / Proszę od Ciebie bym te miał modlenie» [13, с. 7].

Але стиль викладу – зовсім інший, ігровий. Лазар Баранович починає вірш «Do czytelnika» з порівняння себе з польським поетом Яном Кохановським, одним з найбільш впізнаваних авторів другої половини XVI–XVII ст. Він вдається до паронимазії, зіставляючи два однокореневі слова – «Кохановський» та «кохати»: «Nie Kochanowski lub tę Rytchmy noszę, / Byście się pszecie w nich kochali proszę, / Boga te Rythmy, Bożą wspominają / Matkę, i Świętych, w tych się zaś kochają» [13, с. 6]. Ришард Лужний пояснює ці рядки тим, що «сам автор не був надто високої думки про свою творчість» [17, с. 129]. І справді, Лазар Баранович у вірші «Do czytelnika» використовує топос самоприниження,

¹⁷ «Najjaśniejszemu Tronowi Waszemu / Carewiczemu Wielko Xiążęciemu / Po żywocie Szczęśliwym w Carstwie długowieczno / Życzliwy Bogomodlca życia w Carstwie wieczny / Sługa najniższy czolem biący / Rythmy żywotów tę przynoszący» [13, с. 5].

¹⁸ «Коли Ви ще були царевичем у 1670 році я присвятив Вашій Царській Пресвітлій Величності “Żywoty Świętych”, написані польською мовою [оскільки поляки та литовці пропонували Вашу царську особу на Польську Корону]» [15, с. 65–66].

але він робить це нещиро або принаймні непослідовно, оскільки в інших віршах можна відшукати приклади більш позитивної самооцінки.

Мета Барановича – переконати читача, що душеспасительне призначення творчості важливіше, ніж її мистецька вартість. Для цього він використовує різні прийоми: зіставляє Пегаса, якого осідлав Ян Кохановський, алегорію високого мистецтва, з віфлємським ослом, алегорією смирення; лютною Орфея, яка перебуває у тій же семантичній площині, що й образ Пегаса, зі своєю лютною, на якій він грає «Божі ритми». Баранович зізнається, що навіть не намагався осідлати поетичного Пегаса, оскільки набагато важливішим для нього є здобуття головної християнської чесноти, яку символізує покірний осел. Згадка про ренесансного поета поєднується у вірші «Do czytelnika» з ренесансним обра-

зом книги як саду. Лазар Баранович будує складну й розлогу метафору, в якій його збірка «Żywoty świętych» – це сад з квітками, тернинами й павуками, читачі – бджілки, мед у вулику – здобуті чесноти, на які надихнуло прочитання книги, а свічки з бджолиного воску – подяка Богові.

Отже, у вступних частинах збірки «Żywoty świętych» Лазар Баранович формулює завдання своєї творчості як душеспасительне, дає настанови, як духовно зростати за допомогою читання житій святих, всім читачам і царевичу Федору зокрема, використовує біблійні цитати та латинські афоризми, які містять тезу про роль справ у спасінні. Вірш, присвячений монарху, не містить улесливої риторики і політичних тем, розташований після вірша-присвяти Богові, чим автор підкреслює вищість Божої і церковної влади над державною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 9: 1668–1672. Санкт-Петербург, 1878. 1011 с.
2. Беркофф-Броджі Дж. Чи існує канон українського літературного бароко? / пер. Олександри Федорко. *Український гуманітарний огляд*. 2012. Вип. 16–17. С. 9–54.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / перекладена проф. І.І. Огієнком (митрополитом Іларіоном). Київ : Українське біблійне т-во, 2002. 1375 с.
4. Гнатюк О. Українська духовна барокова пісня. Варшава–Київ : Бібліотека журналу «Перевал», 1994. 188 с.
5. Матушек О. Молитва у проповідях Лазаря Барановича. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2015. Вип. 6. С. 206–13.
6. Матушек О. Сакральне в діяльності та літературному образі Лазаря Барановича. *Sacrum i Біблія в українській літературі* / за ред. І. Набитовича. Люблін : Ingvarg, 2008. С. 147–152.
7. Новий Завіт. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту* / переклад тексту о. Іван Хоменко, 3-го ЧСВВ. Вид-во отців василіян, 2008. С. 7–321.
8. Острозька Біблія / опрацював та приготував до друку єрмн. архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк). Львів : Українське біблійне тов-во, 2006. 1957 с.
9. Подлейський З. Павло з Тарсу: Історія апостола / пер. з пол. Т. Різун. Львів : Свічадо, 2018. 152 с.
10. Сазонова Л.И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (особенности литературной формы). *Русская старопечатная литература. Тематика и стилистика предисловий и послесловий*. Москва : 1981. С. 153–187.
11. Софронова Л.А. Польские старопечатные предисловия XVI – XVII вв. (литературные и филологические функции). *Русская старопечатная литература. Тематика и стилистика предисловий и послесловий*. Москва : 1981. С. 100–129.
12. Травкіна О. Чудотворні ікони Чернігівщини. Чернігів : Вид. Лозовий В.М., 2017. 32 с.
13. Baranowicz Łazarz. Apollo Chrześcijański opiewa żywoty świętych. Z chwyłą ich snoty ucho skłoń z ochoty. Київ : Києво-Печерська друкарня, 1670. 404 s.
14. Baranowicz Łazarz. Lutnia Apollinowa. Kijow : Z typographiey Kijowo-Pieczarskiej, 1671. 560 s.
15. Baranowicz Łazarz. Notij Pięć Ran Chtystusowych. W Typographiej Monastera S. Trojcy Ilińskiego Czernihowskiego. 1680. 343 s.
16. Biblia Tysiąclecia Online. Poznań, 2003. URL: <http://www.biblia.pl/>
17. Łużny Ryszard. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska: Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII w. Kraków : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1966. 170 s.
18. Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyściony y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Łosk, [Daniel z Łęczycy], nakł. J. Kiszka, 1574. URL: <http://bibliepolskie.pl/>
19. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu / w przekładzie polskim W.O. Jakuba, Wujka S.J. Kraków : Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1962. 1236 s.
20. Sarbiewski M. Wykłady poetyki (Praecepta poetica) / prełożył i opracował Stanisław Skimina. – Wrocław–Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1958. 525 s.
21. Skarga P., ks. Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu. T.I. Kraków : Wydawnictwo księży jezuitów, 1933. 564 s.